

cadde tarafı kâmil münhedim ve arkada birkaç oda ile bir dershanesi kalmış ise de mesdûd ve mâil-i inhidâm bir halde olduğundan iğretiye alınarak böylece muhafaza edildiği gibi müştemilât-ı sāiresinin ekser kısmı münhedim olduğu ve havlisi de bi't-tabî' daraldığı cihetle hâl-i hâzırıyle talebe iskânı tehlikeli ve medrese esasen çarşı mahallinde bulunduğundan yeniden inşası da pek muvafık olmamak gerektir" (bk. Kütükoğlu, *İTED*, s. 80).

Aynı kaynakta belirtildiğine göre 1918'de yazılan bir başka notta ise medresenin harap halde bulunduğu ve bazı yoksul kişiler tarafından işgal edilmiş olduğu belirtilmektedir. Bazı eski fotoğraflar, bu medresenin cadde üzerindeki giriş cephesini ve içinde revaklarını gösterir. Resimlerin çekildiği sırada dükkânlar kalkmışsa da giriş cephesi kemerli kapısı ile henüz sağlam halde idi. Avlu fotoğrafında ise revakların sütunları ile ayakta olduğu görülür. 1930'dan sonrakı yıllarda revakların bütün kubbe, kemer ve sütunları ortadan kalktığı gibi cadde üzerindeki gösterişli giriş ve duvar da yok olmuştu. Ebülfazl Mahmud Efendi Medresesi'nin ana caddedeki perişan hali gözleri rahatsız ettiğinden o sırada belediye tarafından istimlak edilmesi, hatta başka bir yere taşınması da teklif edilmiştir.

Yeni belediye sarayının medresenin yakınında inşası kararlaştırıldıktan son-

ra sarayın yükseleceği yerde olmamasına rağmen 1954 yılı yazında medrese tamamen yıktırılmış, yıkımın durdurulması yolundaki yayınlardan rahatsız olan ilgililer, yok ettikleri binanın enkazını da ancak iki yıl sonra 1956 Mayıs'ında kaldırmışlardır.

Kare planlı olan medrese Bizans devrinden kalma bazı tonozların üzerine oturtulmuştu. Nitekim burada yapılan kazıda, 8-10 m. derinde bir Geç Roma sarayının mozaiklerle süslü döşemesi bulunmuştur. Medrese, muntazam işlenmiş kesme taş kaplama ile gösterişli bir görünüme sahipti. Bir iç avluyu, dört taraftan baklava başlıklı mermer sütunlara dayanan sivri kemerli revaklar çeviriyordu. Bu kubbeli revakların gerisinde ise içten 3,10 × 3,10 m. ölçüsünde ocaklı hücreler sıralanıyordu. Bunlar kubbe yerine aynalı tonozlarla örtülmüştü. Hücreler avluya bakan pencerelerden ışık alıyordu. Medreselerde girişi daima çözümlenmesi bir mesele olan köşe hücreleri, burada diğerlerinden daha uzun (3,10 × 4,70 m.) dikdörtgen biçiminde yapılmak suretiyle giriş çözümlenmişti. Tam eksen üzerinde ortada olan mescid-dershane, üstü kubbe ile örtülü büyük kare bir mekândı. Kubbe geçişleri köşe trompları ile sağlanmıştı. Kasnaksız kubbenin başlangıcını mukarnaslı bir friz çemberi süslüyordu.

Medresenin bânisi Mahmud Efendi'nin türbesi dershanenin yan cephesine bitişik olarak sonradan yapılmıştı. Silindirik biçiminde basit bir taşın üstündeki kitabesinde şu ibare vardı: "Hüve'l-bâkî / Sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât sâbikan Rumeli kâdîaskeri merhum ve mağfûrun leh Karaçelebizâde Ebülfazl Mahmud Efendi rûhiyçün el-Fâtiha / 1063". Medrese yıktırılırken sökülün bu mezar taşının Şehzade Camii hazîresine taşındığı söylenmişse de bütün aramalara rağmen bulunamamıştır.

Bu türbenin yanına, bir cephesindeki iki sıra pencereden ışık alan bir mekân daha eklenmiş, daha sonra buna bir de hol ilâve edilmişti. Bu kısmın bir sıbyan mektebi olduğu anlaşılmaktadır. Esasen önünden geçen sokak da Mahmud Efendi Mektebi sokağı olarak adlandırılmıştı.

Ebülfazl Mahmud Efendi Medresesi'nin mescid-dershanesinin çok zengin biçimde bezenmiş olduğu bilhassa bina yıkılırken ortaya çıkmıştı. XIX. yüzyılda kubbeyi süsleyen malakârî tezyinatın üstü kalın bir siva ve badana tabakası

ile kaplanarak üzerine siyah ve gri renklerde kalem işi tezyinat yapılmıştı. Duvarların yukarı kısımları, trompların içleri ve kemerler beyaz, kırmızı, yeşil malakârî tekniğinde süslemelere sahipti. Bütün kubbenin iç yüzeyini kaplayan bu süsleme, klasik dönem Türk sanatında pek az yerde kullanıldığından nâdir ve değerli bir örnekti. Dershanenin yıkılan kapısının üst kemerinin de mermer üzerine altın yaldızla işlenmiş nakışları vardı.

Medresenin bütünü ihya edilmese bile en azından yalnız derslane kısmı korunarak restore edilebilir ve muhteşem malakârî nakışları ile yaşatılabilirdi. Bu medresenin tamamıyla ortadan kaldırılması gerek şehir tarihi gerekse Türk sanatı bakımından büyük bir kayıptır.

BİBLİYOGRAFYA :

- Şeyhî, *Vekâyiü'l-fuzalâ*, Süleymaniye Ktp., Beşir Ağa, nr. 479, vr. 429^b; Evliya Çelebi, *Se-yahatnâme*, I, 314; Ayvansarayî, *Hadikatü'l-cevâmi'*, I, 65; *Sicill-i Osmânî*, IV, 390; Mimar Kemâleddin, "Yenicâmi Tâmiratı ve Ebü'l-Fazl Medresesine Dair", *TY*, III (1329), s. 186-191; Semavi Eyice, "Türk Sanatının Bir Eseri Tahrir Ediliyor", *Yeni Sabah*, İstanbul 2 Şubat 1954, s. 1, 7 (ayrıca *Dünya* gazetesi, 27 Şubat 1954); a.m.f., "İstanbul'un Kaybolan Bir Eski Eseri: Kazasker Ebu'l-Fazl Mahmud Efendi Medresesi", *TD*, X/14 (1959), s. 147-162; Mübahat S. Kütükoğlu, "1869'da Fa'al İstanbul Medreseleri", *TED*, VII-VIII (1977), s. 316, nr. 116; a.m.f., "Dârü'l-Hilâfeti'l-Âliyye Medresesi ve Kuruluşu Arefesinde İstanbul Medreseleri", *İTED*, VII/1-2 (1978), s. 80, nr. 63.

SEMAVİ EYİCE

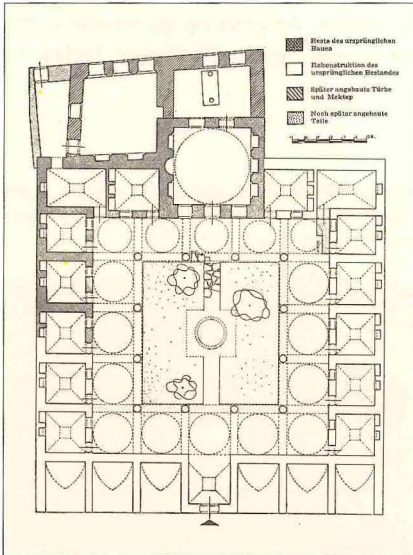
EBÜLFAZL MEHMED EFENDİ

(ö. 982/1574)

Osmanlı defterdarı ve tarihçisi.

İdris-i Bitlisî'nin oğludur. İlk eğitimini babasından aldı. Zamanın tanınmış âlimlerinden ders gördü. Bir süre Bursa Sultânîye Medresesi müderrisi Kâdî-i Bağdâdî'nin müdîliğini yaptı. Daha sonra Semendire, Rudnik, Yenişehir ve Tırhala, ardından Manisa ve Trablusşam kadılık-larında bulundu. Bu sırada Trablusşam, Hama, Humus ve Karaman'ın tahririni yaptı. Bu hizmetleri padişah tarafından beğenildi ve Anadolu defterdarlığına getirildi (Atâî, s. 188). Uzun müddet bu görevde bulunan ve bu sebeple "Defteri" nisbesiyle de anılan Mehmed Efendi bir süre mâzul kaldı, fakat 974 (1566-67) yılında başdefterdarlığa tayin edildi. Yaklaşık üç yıl hizmetten sonra devrin padişahına yaptığı bir itirazdan dolayı tek-

Ebülfazl Mahmud Efendi Medresesi'nin restitüsyon planı (Eyice, *TD*, sy. 14 [1959], s. 159)

rar görevinden alındı, bir rivayete göre ise istifa etti. Kendisine emekli maaşı bağlanan Mehmed Efendi, hayatının geri kalan kısmını Tophane'deki evinde ilimle meşgul olarak geçirdi. Daha sonra iki oğlunu Boğaz'da kaza sonucu kaybetmiş olmanın acısına dayanamadığı için dostlarından birinin gördüğü rüya üzerine hac niyetiyle İstanbul'dan ayrıldı, ancak uğradığı Şam'da vefat etti (Atâî, s. 189).

Ebûlfaazl Mehmed Efendi 1554 yılında Tophane'deki evinin civarında Mimar Sinan'a bir cami ile bir mektep (Atâî, s. 189) ve kendisi için de bir türbe inşa ettirmiş, fakat Şam'da öldüğü için buraya gömülemedi. Halk arasında daha çok Defterdar Camii adıyla anılan Ebûlfaazl Camii 1916 yılında yanmış ve sonradan tamamen ortadan kaldırılmış, hazîresindeki mezarlar ise Kılıç Ali Paşa Camii avlusuna nakledilmiştir (bk. EBÜLFAZL MEHMED EFENDİ CAMİİ). Mehmed Efendi aynı zamanda şair ve edipti. Şiirlerinde Fazlî mahlasını kullanmıştır.

Eserleri. Mehmed Efendi'nin tarihi, tasavvufa ve edebiyata dair birçok telif ve tercüme eseri vardır. Telif Eserleri. 1. *Zeyl-i Heşt Bihişt*. Babasının yazdığı Farsça Osmanlı tarihinin I. Selim devrine ait Farsça zeylidir. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndeki (Emanet Hazinesi, nr. 1406) nüshası 920 (1514) yılına kadar gelmektedir. 2. *Selîmşâhnâme*. Yine babasının kaleme aldığı müsvede halindeki Yavuz Sultan Selim devri tarihçesini Kanûnî Sultan Süleyman'ın emriyle derleyip toparlamasından ve bazı ilâvelerde bulunmasından meydana gelen Farsça bir eserdir. Yer yer babasının *Selîm-nâme*'si ile karıştırılması bu yüzdendir. Mensur ve manzum kısımlardan oluşan *Selîmşâhnâme*'nin manzum bölümü nesir bölümünün tekrarı gibidir. 1567'de tamamlanan eser II. Selim'e takdim edilmiştir. Şahkulu İsyanı'ndan (1511) başlayan ve Yavuz Sultan Selim devri olaylarını ihtiva eden *Selîmşâhnâme*'nin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Lala İsmâil, nr. 348/2, 47^b-161^a varakları arasında), diğer bir nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde (Emanet Hazinesi, nr. 1423/2) bulunmaktadır. 3. *Divan*. Arapça, Farsça ve Türkçe şiirlerinin toplandığı bir eserdir (Atâî, s. 189). Ebûlfaazl'ın ayrıca Hâfız-ı Şîrâzî'nin divanındaki gazellere nazîreler yazdığı kaydedilmektedir (Âşık Çelebi, vr. 196^{a-b}). Bunlardan başka yaratılıştan kendi zamanına kadar gelen *Târîh-i Ebûlfaazl* adında muhtasar bir ta-

rihinden (*Keşfü'z-zunûn*, I, 281), *Kıyas-ı Enbiyâ*'sından (*Sicill-i Osmânî*, I, 172), *Cerîde-i Âsâr ve Harîde-i Ahbâr* adlı bir siyeri ile *Fusûl fi ma'rifeti't-telbîs ve usûl fi't-temyîz beyne tasavvuf ve't-tedris* adlı bir eserinden de bahsedilmektedir (*Osmanlı Müellifleri*, III, 8-9).

Tercümeleri. *Terceme-i Tefsîr-i Hüseyin Vâiz* (Atâî, s. 189); *Terceme-i Zahîre-i Hârizmşâhî mine't-tıb* (TSMK, Emanet Hazinesi, nr. 1832); *Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî* (TSMK, Hazine, nr. 347); *Terceme-i Hulâsa-i Târîh-i Vassâf* (Millet Ktp, Ali Emîrî, Tarih, nr. 619); *Terceme-i Tefsîr-i Mevâhibü'l-aliyye*; *Medâricü'l-i'tikâd fi tercemeti Menâhic-i'l-ibâd* (*Osmanlı Müellifleri*, III, 8-9).

BİBLİYOGRAFYA:

Ebûlfaazl Mehmed Efendi, *Selîmşâhnâme*, Süleymaniye Ktp., Lala İsmâil, nr. 348/2, vr. 47^b-161^a, tür.yer.; Sehi, *Tezkire*, s. 32; Âşık Çelebi, *Meşâirü's-suarâ*, vr. 195^a-197^a; Beyânî, *Tezkire*, IÜ Ktp., TY, nr. 2568, vr. 65^b; Hoca Sâdeddin, *Tâcüt-tevârîh*, II, 566-567; Âlî, *Künhü'l-ahbâr*, IÜ Ktp., TY, nr. 5959, vr. 355^a; Kınalızâde, *Tezkire*, II, 751-754; Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, s. 188-190; Peçuyul İbrâhim, *Târîh*, I, 42; *Keşfü'z-zunûn*, I, 38, 283; Münecimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, III, 469; Ayvansarayî, *Hadikatü'l-cevâmi'*, I, 263; II, 65; Flügel, *Handschriften*, II, 219 vd.; Cemâleddin, *Osmanlı Târîh ve Müverrihleri* (*Âyîne-i Zurefâ*), İstanbul 1314, s. 24-25; *Sicill-i Osmânî*, I, 171-172; *Osmanlı Müellifleri*, III, 8-9; *İstanbul Şehri Rehberi*, İstanbul 1934, s. 34; TCYK, s. 190-191; *Hediyetü'l-ârifin*, VI, 253; Levend, *Gazavatnâmeler*, s. 31; Karatay, *Türkçe Yazmalar*, I, 491; II, 381; a.mlf., *Farsça Yazmalar*, s. 103; Hilmi Yücelen, *Türk Malt Tarihine Toplu Bir Bakış ve Maliyeci Şairler Antolojisi*, İstanbul 1973, s. 103-104; Mehmet Zeki Pakalın, *Maliye Teşkilâtı Tarihi (1442-1930)*, Ankara 1978, I, 130-139; a.mlf., "Ebûlfaazl Mehmed Efendi", *TOEM*, XI-XIII/62-77 (1336), s. 169-180; Babinger (Üçok), s. 106-108; Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, Ankara 1987, II, 19; M. C. Şehabeddin Tekindağ, "Selimnâmeler", *TED*, sy. 1 (1970), s. 205, 226-229; *TDEA*, II, 414-415.

ABDÜLKADİR ÖZCAN

EBÜLFAZL MEHMED EFENDİ CAMİİ

İstanbul'da Tophane'de
XVI. yüzyılda
Mimar Sinan tarafından
yapılan cami.

Ünlü tarihçi İdris-i Bitlisî'nin oğlu olan ve Sultan II. Selim devrinde 974'ten (1566-67) 977'ye (1569-70) kadar başdefterdarlıkta bulunan Ebûlfaazl Mehmed Efendi tarafından yaptırılmıştır. Hayratı olan camiyi Tophane sırtlarında, içinde konağının da bulunduğu denize hâkim, manzaralı ve çok geniş bir arazide inşa ettirmiştir.

Defterdar Camii'nin mimarının Sinan olduğu, eserlerinin listesini veren tezkiyelerden açıkça anlaşılmaktadır (bk. *Tuhfetü'l-mîmârîn*, s. 28; Sâî, *Tezkiretül-ebniye*, s. 79; a.mlf., *Tezkiretül-bünyân*, s. 35). Caminin inşa tarihi, evvelce kapısı üstünde bulunan ve bizzat Ebûlfaazl Mehmed Efendi tarafından yazılan kitâbesinden öğrenildiğine göre 961'dir (1554). Evliya Çelebi bu eserin, "Cihannümâ, bir minareli bir câmiçegizdir" cümlesiyle hâkim manzaralı bir yerde ve mütevazî ölçülerde bir yapı olduğunu belirtir.

Defterdar Camii 1916 yılındaki Cihangir yangınında yanmış, dört kâgir duvarı ve minaresiyle uzun yıllar öylece kalmıştır. İhya edilmesinin mümkün olmasına, kurucusunun Osmanlı dönemi Türk tarih ve edebiyatındaki önemli yerine ve mimarının şahsiyetine rağmen cami Vakıflar İdaresi'nce 1936 yılına doğru toprak üstünde hiçbir izi kalmayacak şekilde yok edilmiş, hazîresindeki mezarlar da başka yerlere taşınmıştır.

Vakıflar Beyoğlu bölgesi müdürü Halim Baki Kunter, "Hayrat binalardan değersiz olanlarının bir an evvel tasfiyesi

Ebûlfaazl
Mehmed
Efendi
Camii'nin
yıkılmadan
önceki
halini
gösteren
bir fotoğraf
(H. B. Kunter,
II, rs. 2)

